

Oranjetipjes, niet alléén op Pinksterbloem en Look-zonder-look!

Voor een vogelaar is het ieder voorjaar weer wachten op de eerste Grutto in februari en de eerste zingende Tjiftjaf in maart. Toch is de lente pas echt begonnen als de eerste Boerenzwaluw weer is gezien. Bij vlinderaars is dat net zo. Verrukking bij de eerste Kleine vos en Dagpauwoog, enthousiasme bij de eerste koolwitjes, maar het begint pas echt als het Oranjetipje weer is gezien.

In 1994 heeft De Vlinderstichting een Oranjetip-actie gehouden, waarbij iedereen werd gevraagd waarnemingen van deze vlinder door te geven. Er kwamen zeer veel reacties binnen. Meer dan 1800 waarnemingen werden doorgebeeld of opgestuurd. In dit artikel zal worden ingegaan op het voorkomen van het Oranjetipje in Nederland, maar vooral op de levenswijze en de keuze van de waardplant van deze voorjaarsvlinder.

Waar komt het Oranjetipje voor?

De laatste vijf jaar is er veel aandacht geweest voor het Oranjetipje. In diverse delen van het land zijn 'Oranjetipje-zoekacties' geweest. In de Achterhoek (1990), in de hele provincie Gelderland (1991), in het Rivierengebied (1993) en in heel Nederland (1994). De verspreiding van deze vlinder is dan ook goed bekend.

Op het kaartje, waarop alle waarnemingen vanaf 1990 staan aangegeven is goed te zien dat het Oranjetipje in een groot deel van het land voorkomt. De meeste Oranjetipjes zijn aanwezig op de zandgronden en in het rivierengebied. Ook plaatselijk in de duinen kunnen we deze vlinder aantreffen. Alleen het westen van het land is vrij 'leeg'. In Zeeland, Zuid- en Noord-Holland en in de Flevo-polder is het Oranjetipje een zeldzame verschijning.

Hoe ziet zijn leefgebied er uit?

Het leefgebied van het Oranjetipje bestaat uit een gevarieerd landschap met open delen en ook bosjes en struiken. In het grote open poldergebied van Friesland en Noord- en Zuid-Holland komen we daarom maar zelden Oranjetipjes tegen. Het is er veel te open. Erg veel zit hij in de vrij kleinschalige landbouwgebieden in de Achterhoek, Zuidoost-Friesland en plaatselijk in het rivierengebied. Vind je daar graslanden met Pinksterbloemen, begrensd door een bosrandje, dan zul je er vast en zeker de mannetjes van het Oranjetipje zien patrouilleren. Kom je bij een lekker beschut bosrandje met Look-zonder-look dan zul je er in de tweede helft van mei eitjes en rupsen aantreffen.

tekst:
Kars Veling

foto: M. van Breemen

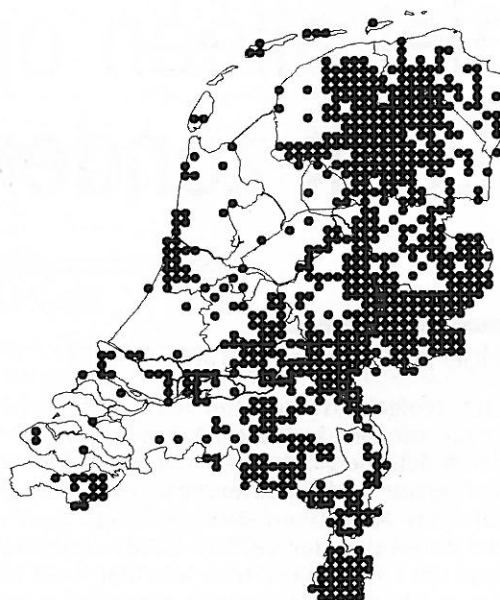

Het gedrag

Alle dagvlinders in Nederland hebben tijdgebrek. De meeste vlinders leven slechts enkele weken. Willen ze zich in die tijd voortplanten dan zullen ze een partner moeten vinden, moeten paren, voedsel verzamelen om de eitjes te ontwikkelen en die eitjes ook nog afzetten op de juiste planten. Wil dat allemaal lukken, zeker gelet op het wisselende weer tijdens de vliegtijd in april en mei, dan zullen ze zeer effectief met hun tijd moeten omgaan. Om geen dagen te ver-

Oranjetipjes, échte voorjaarsbodes.

**Waarnemingen van het
Oranjetipje in de
periode 1990 tot en
met 1994.**

liezen voordat er een toevallige ontmoeting tussen een mannetje en een vrouwtje plaatsvindt gaat het mannetje actief op zoek. Urenlang vliegt hij rond op zoek naar vrouwtjes. Hij vliegt niet zomaar wat rond, maar heeft een vaste route, die vele malen per dag wordt afgelegd. Zo'n route loopt langs een houtwal, door een ruigere berm of langs een bosrandje; duidelijk herkenbare structuren in het landschap. Ieder wit vlindertje dat hij daarbij in het oog krijgt wordt achtervolgd, om te controleren of het misschien een vrouwtje is. Dit wordt duidelijk als hij er dicht in de buurt komt, want dan gaan allerlei geurstoffen een rol spelen. Koolwitjes laat hij snel weer gaan, maar is het een Oranjetipvrouwtje dan zal hij haar het hof maken. Heeft het vrouwtje nog niet gepaard, dan zal ze positief op zijn avances reageren en zullen de twee, zonder verdere tijd te verliezen gaan paren.

Na de paring concentreert het vrouwtje zich op het verzamelen van nectar. Het mannetje gaat verder op zoek naar maagdelijke vrouwtjes.

Het afzetten van de eitjes

Zijn de eitjes in het vrouwtje ontwikkeld, dan gaat ze op zoek naar plaatsen om die af te zetten. Het Oranjetipje zet elk eitje individueel af. Het is dus niet zo, als bijvoorbeeld het geval is bij de Kleine vos, dat ze, als ze een keer een goede pol met waardplanten heeft gevonden, honderd eitjes bij elkaar afzet. Neen, voor elk eitje moet ze bepalen of de plaats die ze in gedachten heeft, geschikt is. Bij die bepaling spelen diverse zaken een rol. In de eerste plaats kijkt ze naar het landschap. Ze zoekt een plaats op in de buurt van een bosrand, struiken of ruigte (waarom ze dit doet zullen we later

zien). Vervolgens kijkt ze of er waardplanten aanwezig zijn. De meest gebruikte waardplant in Nederland is de Pinksterbloem. Heeft ze die planten gevonden dan gaat ze deze nog aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpen.

Nauwkeurig onderzoek voor een eitje wordt afgezet

Het vrouwtje onderzoekt eerst of er op die plant al andere eitjes zijn afgezet. De rupsen van het Oranjetipje zijn namelijk kannibalen. Komen twee rupsen elkaar op een plant tegen dan zal de grootste de kleinere verorberen. Om dit te voorkomen zal het vrouwtje bij voorkeur geen eitjes afzetten op al bezette planten. Ook kijkt ze of de plant voldoende voedsel te bieden heeft voor haar nakomeling. Ze kiest bij voorkeur Pinksterbloemen met veel bloemen en vooral veel bloemknoppen. Planten die al bijna zijn uitgebloeid, zijn veel minder in trek. Ook dit is verklaarbaar als je weet dat de rupsen eten van de hawtjes van de plant, die delen dus waar de zaadjes in gevormd worden. Planten die nu nog bloemknoppen hebben, zullen drie weken later, als de rupsen grote voedselbehoefte hebben, mooie jonge, malse hawtjes hebben, en dus prima voedsel voor de rups.

De rups eet een paar weken van de hawtjes, en is dan volgroeid. Dan (juni/juli) moet de rups een plek zoeken waar de verpopping plaats kan vinden. Nu blijkt waarom het vrouwtje bij voorkeur in de buurt van bomen, struiken of ruigte haar eitjes afzette. De rups verlaat namelijk de plant die binnenkort zal verdwijnen en kruipt naar een houtige stengel om daar te gaan verpoppen. De pop moet vele maanden wachten, tot het volgend voorjaar in april, voordat de vlinder tevoorschijn komt.

De waardplant

Zoals gezegd is de Pinksterbloem de meest gebruikte waardplant in Nederland, maar zeker niet de enige (zie tabel 1). Look-zonder-look wordt ook in heel Nederland gebruikt. Deze plant komt veel voor op de zandgronden, ook op de wat drogere plekken waar Pinksterbloem maar weinig aanwezig is. In de duinen ontbreekt de Pinksterbloem bijna helemaal, maar Look-zonder-look staat er wel veel. Toch heeft het Oranjetipje in de Kennemerduinen nog een andere waardplant. In Entomologische Berichten had eerder een artikel gestaan over de ei-afzet van het Oranjetipje op Ruige scheefkelk en Torenkruid (Kuijken, 1987). De Vlinderwerkgroep Zuid-Kennemerland merkte dat Ruige scheefkelk wel eens de belangrijkste waardplant van het Oranje-

Summary

The Orange Tip (*Anthocharis cardamines*) is a well-studied species in the Netherlands. During recent years, regional projects have given an overall picture of the distribution and natural history of the butterfly. The Orange Tip is chiefly seen along wood edges, hedgerows and adjoining fields. The butterfly does not occur in wide open spaces. Lady's smock (*Cardamine pratensis*) and Garlic mustard (*Alliaria petiolata*) are its principal foodplants, although eggs are also laid on other flowering Crucifers.

tipje in de Kennemerduinen kon zijn. Christa Slotboom heeft hier een voorjaar onderzoek naar gedaan en het bleek dat op Look-zonder-look, vrijwel geen eitjes werden afgezet, terwijl op vrijwel alle planten van de Ruige scheefkelk eitjes te vinden waren. Het idee bestaat dat de Oranjetipjes in de Kennemerduinen zich helemaal op deze plant hebben gespecialiseerd. In een ander duingebied, Voor-nes duin, wordt Look-zonder-look wel als de belangrijkste waardplant gezien. In Vlinders (jrg. 9, nr.2) heeft Hans Smeenk al geschreven over de Judaspenning als waardplant van het Oranjetipje in tuinen en ook vorig jaar heeft De Vlinderstichting weer foto's ontvangen die dit bevestigen. Ook Damastbloem wordt in tuinen wel gebruikt. De afgelopen jaren heb ik bij Culemborg en bij Noorbeek op plaatsen waar het Oranjetipje vloog regelmatig allerlei kruisbloemigen afgezocht. Het bleek dat hierop veel eitjes te vinden waren (tabel 2). In de Regulieren, bij Culemborg, waar Pinksterbloem de belangrijkste waardplant is, bleken in de loop van mei, als de meeste Pinksterbloemen al vol in bloei, of zelfs al uitgebloeid waren, veel eitjes te worden afgezet op Gele waterkers, een plant die juist nog helemaal in knop stond.

In Zuid-Limburg bleken, naast Pinksterbloem en Look-zonder-look, plaatselijk ook veel planten van de Gewone raket te zijn bezet met eitjes. De vlinderwerkgroep van de Hoeksche waard vond veel eitjes op de Bittere veldkers in de Biesbos, in Noord-Brabant werden eitjes gevonden op Bosveldkers en Zandraket en bij Culemborg bleek zelfs het doodgewone Herderstasje te worden gebruikt. Kortom: op allerlei kruisbloemigen zet het Oranjetipje eitjes af.

Overleving van de rupsen

In Engeland heeft men dit ook gevonden en men is gaan kijken naar de overleving van rupsen op de verschillende waardplanten (Courtney, 1981). Opvallend was dat men vond dat de overlevingskans van rupsen op Look zonder look en Pinksterbloem veel groter was dan op Barbarakruid en Damastbloem, waarop wel meer eitjes werden afgezet. De ontwikkelingstijd van de rupsen was op Pinksterbloem het kortst (hoe korter de ontwikkelingstijd, des te kleiner is de kans te worden opgevreten). Ook in Nederland zal dit het geval zijn. Het lijkt dan ook, ondanks dat veel soorten kruisbloemigen voor ei-afzet gebruikt worden, dat Pinksterbloem en Look-zonder-look de belangrijkste waardplanten zijn in Nederland. De andere soorten zijn wel nuttig uit het oogpunt van risico-

Plantensoort

Look-zonder-look (*Alliaria petiolata*)
 Pinksterbloem (*Cardamine pratense*)
 Bosveldkers (*Cardamine flexuosa*)
 Bittere veldkers (*Cardamine amara*)
 Zandraket (*Arabis thaliana*)
 Gele waterkers (*Rorippa sylvestris*)
 Herderstasje (*Capsella bursa-pastoris*)
 Torenkruid (*Arabis glabra*)
 Ruige scheefkelk (*Arabis hirsuta*)
 Judaspenning (*Lunaria annua*)
 Damastbloem (*Hesperis matronalis*)
 Gewone raket (*Sisymbrium officinale*)

Plaats

heel Nederland
 heel Nederland
 Noord-Brabant (De Brand)
 Zuid-Holland (Biesbos)
 Noord-Brabant (Stramproy)
 Betuwe (Culemborg)
 Betuwe (Culemborg)
 Zuid-Kennemerland (Zandvoort)
 Zuid-Kennemerland (Kennemerduinen)
 heel Nederland
 heel Nederland
 Zuid Limburg (Noorbeek) en
 Achterhoek (Winterswijk)

spreiding. Als een van de 'hoofdsorten' door wat voor oorzaak dan ook verdwijnt, hebben ze nog vele andere soorten als reserve achter de hand. Alleen in de Kennemerduinen lijkt het Oranjetipje zich te hebben aangepast aan het relatief uitgebreide voorkomen van de Ruige scheefkelk. In het buitenland is dit trouwens plaatselijk ook de belangrijkste waardplant op kalkgraslanden.

Als u de komende tijd weer geniet van Oranjetipjes, let er dan eens op waar de eitjes op worden afgezet. Het zou boeiend zijn om op meer plaatsen in Nederland mogelijke waardplanten af te zoeken op eitjes. Als u dit doet moet u be-

Tabel 1: Planten waarop de laatste jaren in Nederland eitjes van het Oranjetipje zijn gevonden.

Soort	Plaats	Aantal planten	Aantal eitjes	% bezet
Pinksterbloem	Noorbeek	760	45	6%
	Culemborg	300	27	9%
Look-zonder-look	Noorbeek	394	30	8%
	Culemborg	184	13	7%
Gele waterkers	Culemborg	402	28	7%
Gewone raket	Noorbeek	844	133	16%

halve de eitjes ook noteren hoeveel planten van een bepaalde soort u hebt onderzocht en welke andere kruisbloemigen aanwezig waren (zie tabel 2). Ik ben er van overtuigd dat er nog meer kruisbloemigen als waardplant worden gebruikt. Aan u om dat aan te tonen!

Literatuur:

- Courtney, S.P., 1981. Coevolution of pierid butterflies and their cruciferous foodplants. III. *Anthocharis cardamines* (L.); survival, development and oviposition on different host-plants. *Oecologia* (Berl.) 51: 91-96.
 Kuijken, W., 1987. Oranjetip op Torenkruid. *Entomol. Ber.* 47: 157-158.
 Smeenk, H., 1994. Het Oranjetipje. *Vlinders*, jrg. 9 nr. 2.
 Slotboom, C., 1994. De waardplantkeuze van het Oranjetipje in de Kennemerduinen. Stage-rapport.

Tabel 2: Aantal onderzochte planten, gevonden eitjes van het Oranjetipje en bezettingsgraad op een viertal kruisbloemigen.